

20. YÜZYILA AİT BİR GRUP GÖRDES HALISININ MOTİF ÖZELLİKLERİNE DAİR DEĞERLENDİRMELER

Çiğdem KARAÇAY*

ÖZ

Bu makale, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan, 20. yüzyıla ait bir grup Gördes halısının motif ve kompozisyon özelliklerini tanıtmayı ve klasik şemanın dışında bir tasarıma sahip bu örneklerde görülen değişimin nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden gerekli izinler alındıktan sonra Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde arşiv taraması yöntemiyle yürütülmüştür. Arşivde yapılan araştırmalar neticesinde, sütunlu ya da marpuçlu olarak bilinen Gördes halılarından geliştiğini düşündüğümüz 20. yüzyıla ait yedi adet halı tespit edilmiştir. Araştırma konumuzu oluşturan bu halıların envanter numaraları verilmiş, motif ve kompozisyon özellikleri etraflıca tanıtılmıştır. Sütunlu (Marpuçlu) Gördes halılarının mihrap zemininde birer motif olarak yer alan sütunlar, bu örneklerde halı zemininde yer alan ve mihrap kemerini taşıyan sütunlar olarak tasvir edilmiştir. Bunun yanı sıra farklı formda tasarlanmış mihrap kemerleri, mihrap zeminini süsleyen stilize çiçek ve yaprak motiflerden oluşmuş iri çiçek demetleri, mihrabın altında yer alan bahçe kompozisyonu, mihrap köşeliklerinde tasvir edilen yaprak motiflerinin üslup bütünlüğü ve yeni motiflere yer verilen bordürleri ile bu örnekler farklı bir beğenin ürünüdür. Bir yanda Anadolu halısının sanatsal kimliğinden sıyrılıp ticari bir meta olarak görülmeye başlanması diğer yanda kaybettiği değeri kazandırmak adına yeni tarz halı üretiminin devlet tarafından teşviki bu halıların motif ve kompozisyon özelliklerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Anahtar kelimeler: *Halı, Batı Anadolu, Gördes, Mihrap, Sütun.*

* Dr. Öğretim Üyesi - Hitit Üniversitesi / Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
e-posta: cigdemkaracay@gmail.com/ORCID: 0000-0002-0218-4785
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.122>
Makale Gönderim Tarihi: 12.04.2019 / Makale Kabul Tarihi: 14.06.2019

ABSTRACT

MOTIF ANALYSIS OF A GROUP OF 20TH CENTURY GÖRDES CARPETS

This essay aims to introduce the motif and composition characteristics of a group of Gördes carpets from the 20th century that is in the Ankara Foundation Works Museum Collection and to reveal the reasons for the change seen in these examples whose design is out of the classical framework. The study was conducted through archive review in the Ankara Foundation Works Museum, after obtaining the required permissions from the Ankara Foundations General Directorate. As a result of the surveys conducted in the archive, seven new carpets from the 20th century which we thought to develop from Gördes carpets that is known as columned or “marpuçlu”. Inventory information on the carpets was given and their motif and composition characteristics were introduced in detail. Columns are depicted as motifs on the mihrab floor in Gördes carpets. In these examples are depicted as columns carrying the mihrab arch. In addition to that, these examples are the product of a different taste with mihrab lines designed in a different form, stylized flower and leave motifs ornamenting the mihrab floor, garden composition depicted below the mihrab, decoration of the mihrab corners in the same style and borders containing new motifs. On one hand the carpet leaving its artistic identity and being considered as a commercial commodity and encouragement of the production of new style carpets in order to bring it the value it deserves on the other affected the characteristic structure of these carpets.

Keywords: *Carpet, Western Anatolia, Gördes, Mihrap, Column.*

1. Giriş

16. yüzyıl sonlarında Osmanlının klasik üslubunda şekillenen Saray halıları, Türk halı sanatının yeni bir safhasını teşkil etmektedir. Saray halılarının süsleme unsurları, madalyonlar, hançer biçimli kıvrım yapraklar, natüralist üslupta lale, sümbül, karanfil, gül gibi bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Şehir ürünü olan saray halıları natüralist üslupta bitkisel motifleri ile Anadolu’da birçok dokuma merkezini etkilemiştir. Bu merkezlerin başında Batı Anadolu’da sanatsal açıdan değerli eserler ortaya koyan Gördes gelmektedir. Osmanlı Saray halılarının klasik üslubunu kendi geleneksel değerleri ile harmanlayan Gördes, Türk halı sanatında 17. yüzyıldan itibaren karakteristik yapısını oluşturmuş ve bu özelliğini yüzyıllarca sürdürmüştür.

Gördes halıları¹ ihtiva ettikleri motiflere göre araştırmacılar tarafından çeşitli gruplara ayrılrsa da kompozisyonda esas motif mihraptır. Mihrap motifi halı zemininde tek yönlü veya çift yönlü tasvir edilmektedir. Basamak şeklinde ince kademeli olarak birleşen mihrap kemerinin en karakteristik yanı mihrap köşelerinin pahlı olmasıdır. Mihrap zemini, mihrap köşelikleri, mihrap üzerinde bulunan alınlık

1 Gördes halıları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Walter A. Hawley, *Oriental Rugs Antique and Modern*, Dover Publications, New York, 1970, s. 168-171; Fabio Formenton, *Oriental Rugs and Carpet*, The Hamlyn Publishing Group Limited, London, 1972, s. 93-94; Ülkü F. Bilgin, “Eski Gördes Seccadeleri”, *Manisa Turizm Derneği*, Sayı: 4, Manisa, 1983, s. 66-79; Bekir Deniz, “Gördes Halıları”, *Bilim Birlik Başarı*, Sayı: 45, 1986, s. 13-19; İsmail Öztürk-Öznur Aydın, “Türk Halıcılığının Tarihsel Gelişimi ve Gördes Halıları”, *Türkiyemiz*, C. 24, S. 72, Ankara, 1994, s. 22-36; Şenay Caner, “Kula Demirci ve Gördes Halılarında Form ve Anlam Sorunu”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Edirne, 1996, s. 19-42; Bekir Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yayımları*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 38-39; Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 249-254.

ve mihrap altında bulunan ayaklık bölümleri ile bordürler zengin bitkisel tezyinata sahiptir. Karanfil, lale, sümbül gibi çiçek ve yaprak motiflerinden meydana gelen çiçek demetleri, mihrap zeminini, bazen de mihrap üçgenini süslemektedir. Kompozisyona bazı örneklerde sembolik anlamına mukabil kandil ve ibrik motifleri de katılmaktadır. Gördes halılarında mihrabı görsel açıdan zenginleştiren bir detay, bazı örneklerde mihrap zemininde yer alan sütunlardır. Marpuçlu ya da Sütunlu Gördes olarak bilinen halıların mihrap zeminini süsleyen sütunlar, 20. yüzyıla ait bir grup Gördes halısında klasik üslubundan uzaklaşmış ve halı zemininde her iki yanda yer alan ve mihrap kemerini taşıyan motifler olarak tasvir edilmişlerdir.

Bu makale, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan, 20. yüzyıla ait bir grup Gördes halısının motif ve kompozisyon özelliklerini tanıtmayı ve klasik şemanın dışında bir tasarıma sahip bu örneklerde görülen değişimin nedenlerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Müzede yaptığımız çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden gerekli izinler alındıktan sonra Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde arşiv taraması yöntemiyle yürütülmüştür. Arşivde yapılan araştırmalar neticesinde sütunlu ya da marpuçlu olarak bilinen Gördes halılarından geliştiğini düşündüğümüz 20. yüzyıla ait yedi adet halı tespit edilmiştir. Tespit edilen halıların tamamı müze deposunda muhafaza edilmektedir. Depodan çıkarıldığında, nem oranının değişmesi, ışığa maruz kalması, fotoğrafı çekilirken ya da ölçüleri alınırken oluşabilecek yıpranma endişesi ile örneklerle ilgili bilgi paylaşımı (envanter numarası, müzeye geliş biçimi, müzeye geliş tarihi, ölçü, renk ve fotoğraf) müze yetkilileri tarafından hazırlanan kayıtlar üzerinden sağlanmıştır. "Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda Bulunan 20. Yüzyıl Gördes Halı Örnekleri" başlığı altında halıların motif ve kompozisyon özellikleri tanıtılmıştır. Elde edilen veriler ışığında halıların üslup özellikleri tespit edilmiş, ulusal ve uluslararası yayınlarda yer alan benzer örnekler ile karşılaştırılmıştır. Motif ve kompozisyon özellikleri açısından farklı bir tasarım sergileyen bu örnekler, dönemin ticari haclicilik faaliyetlerinin yanı sıra Gördes halısına azalan ilgiyi yeniden kazandırmak adına gerçekleştirilen gayretlerin etkisinde, gelenekseli kısmen korurken yeni bir beğeni anlayışı ile şekillenen ürünlerdir.

2. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda Bulunan 20. Yüzyıl Gördes Halı Örnekleri

Vakıf (vakf) kelimesi terim olarak "bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi" şeklinde özetlenebilecek hukuki bir işlemle kurulan ve İslam medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade etmektedir.² Hayırseverler tarafından camilere vakfedilen eşyalar arasında halı, kilim, şamdan, rahle gibi ibadet ederken kullanılan eşyalar yer almaktadır. Vakıf mülkiyetinde bulunan camilerden toplanan bu eşyalar (teberrukat eşyaları), Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından açılan müzelerde sergilenmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce açılan ve merkez müze konumunda olan Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nin en güçlü koleksiyonu Anadolu'nun çeşitli camilerine bağış yolu ile gelen ve bugün bir kısmı müzede farklı sergileme teknikleri ile sergilenen (raylı sistem, kitap sayfası, çekmece içerisinde), bir kısmı ise müze deposunda muhafaza edilen halılardan oluşmaktadır.

Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde 04.02.2019 ve 15.02.2019 tarihleri arasında arşiv taraması yöntemi ile gerçekleştirdiğimiz çalışmada, farklı kompozisyon özellikleri ile dikkat çeken, 20. yüzyıla ait yedi adet mihraplı Gördes halısı tespit edilmiştir. Bu eserler, Vakıf mülkiyetinde yer alan camilere bağışlanan halılar ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı diğer müzelerden Ankara'ya nakil olan örneklerden oluşmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde araştırma konumuzu oluşturan yedi adet mihraplı Gördes halısı motif ve kompozisyon özellikleri açısından tanıtılacaktır.

2 Mehmet H. Günay, "Vakıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s. 475-479.

Örnek 1; Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda 520 envanter numaralı seccade halısıdır (Fotoğraf: 1). Müzeye, Gelibolu Yazıcızade Cami'nden 17.03.2008 tarihinde gelmiştir. Müze deposunda bulunmaktadır. Ölçüleri 105 cm x168 cm'dir. Zeminde bordo renk; motiflerde krem, kahverengi, kırmızı, siyah ve sarı renkler kullanılmıştır. Çift yönlü mihraplıdır. Mihrap, halı zemininde her iki yanda yer alan sütunlar ve bu sütunların taşıdığı mihrap kemerinden müteşekkildir. Mihrap kemeri, dalgalı hatlar halinde bu bölümü kuşatan, asılı ve iki yana açılan perde görünümünde düzenlenmiştir. Sütun başlarında koçboynuzu motifine benzeyen kıvrımlı birer motif yer almaktadır. Sütunlar geometrik karakterli motiflerle dolguludur. Mihrap zeminini stilize çiçek ve yaprak motiflerinden müteşekkil hayat ağacı motifi süslemektedir. Mihrap kemerine asılı kandil motifi bir yönde üçlü, diğer yönde tek olarak tasvir edilmiştir. Mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri yer almaktadır. Mihrabın alınlık ve ayaklık bölümü bulunmamaktadır. Zemini çevreleyen geniş bordürde stilize çiçek ve yaprak motifleri yinelenmektedir.

Fotoğraf 1:
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Fotoğraf 2:
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Örnek 2; Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda 578 envanter numaralı seccade halısıdır (Fotoğraf: 2). Müzeye, Milas Ulu Cami'nden 17.03.2008 tarihinde gelmiştir. Müze deposunda bulunmaktadır. Ölçüleri 106 cm x163 cm'dir. Koyu renkli zeminin havları tamamen dökülmüştür. Motiflerde kırmızı, krem, beyaz ve pembe renkler kullanılmıştır. Tek yönlü mihraplıdır. Halı zemininde her iki yanda yer alan sütunlar kaide üzerinde yükselmektedir. Bu sütunlar mihrap kemeri ile bir bütün halde tasvir edilmiş olup mihrap köşelerinin başladığı noktadan itibaren kademe kademe daralarak geometrik formdaki mihrap kemerini oluşturmaktadır. Sütunlar ve mihrap kemeri stilize yaprak motifleri ile dolguludur. Mihrap zeminini büyük bir vazo içinde tasvir edilen stilize çiçek ve yaprak motifleri süslemektedir. Halının bu bölümünde büyük bir yırtık bulunduğu için kompozisyonun tamamı görülmemektedir. Ancak mihrap kemerine asılı "s" şekilli zincirin ucunda tasvir edilen kandil motifinin bir kısmı görülmektedir. Mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri

yer almaktadır. Mihrabın üstünde alınlık bölümü bulunmamaktadır. Mihrabın altında yer alan ayaklık bölümünde sınırları ince şeritlerle belirlenmiş ufak bir bahçe tasviri vardır. Zemini çevreleyen geniş bordür geometrik formda tasvir edilmiş çiçek ve yaprak motifleri ile dar bordür zikzak çizgilerin arasında yer alan stilize çiçek motifleri ile bezenmiştir.

Örnek 3; Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda 1189 envanter numaralı seccade halısıdır (Fotoğraf: 3). Müzeye, Gördes'ten 17.03.2008 tarihinde gelmiştir. Müze deposunda bulunmaktadır. Ölçüleri 111 cm x162 cm'dir. Zeminde bordo renk; motiflerde krem, sarı, yeşil, mavi, beyaz ve pembe renkler kullanılmıştır. Tek yönlü mihraplıdır. Mihrap, halı zemininde üç yönde zincir motifi; mihrap kemerinde dalgalı hatlar halinde bu bölümü kuşatan, asılı ve iki yana açılan perde görünümünde düzenlenmiştir. Zeminde uzun kenarlarda yer alan zincir motifleri, mihrap kemerinin başladığı noktaya geldiğinde, mihrap zemini yönünde bir girinti yapmakta ve bu bölümlerin üzerinde birer vazo tasviri yer almaktadır. Mihrap zeminini büyük bir vazo içinde tasvir edilen stilize çiçek ve yaprak motifleri süslemektedir. Mihrap kemerinde üçlü kandil motifi asılıdır. Mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri yer almaktadır. Mihrabın alınlık ve ayaklık bölümü bulunmamaktadır. Zemini çevreleyen geniş bordürü iri stilize bitkisel motifler süslemektedir.

Fotoğraf 3:
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Fotoğraf 4:
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Örnek 4; Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Koleksiyonu'nda 1199 envanter numaralı seccade halısıdır (Fotoğraf: 4). Müzeye, Gördes'ten 17.03.2008 tarihinde gelmiştir. Müze deposunda bulunmaktadır. Ölçüleri 116 cm x177 cm'dir. Zeminde bordo renk; motiflerde kırmızı, pembe, beyaz, krem ve yeşil renkler kullanılmıştır. Tek yönlü mihraplıdır. Halı zemininde her iki yanda yer alan sütunlar kaide üzerinde yükselmektedir. Bu sütunlar mihrap kemeri ile bir bütün halde tasvir edilmiş olup mihrap köşelerinin başladığı noktadan itibaren kademe kademe daralarak geometrik formdaki mihrap kemerini oluşturmaktadır. Sütunlar ve mihrap kemeri stilize çiçek motifleri ile dolguludur. Mihrap zeminini büyük bir vazo içinde

tasvir edilen stilize çiçek ve yaprak motifleri süslemektedir. Mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri yer almaktadır. Mihrabın üstünde alınlık bölümü bulunmamaktadır. Mihrabın altında yer alan ayaklık bölümünde sınırları ince şeritlerle belirlenmiş ufak bir bahçe tasviri vardır. Zemini çevreleyen geniş bordür kısmen üsluplaştırılmış çiçek ve yaprak motifleri ile dar bordür geometrik karakterli motiflerle bezenmiştir.

Örnek 5; Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde 1392 envanter numaralı seccade halısıdır (Fotoğraf: 5). Müzeye, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden 17.03.2008 tarihinde nakil edilmiştir. Müze deposunda bulunmaktadır. Ölçüleri 105 cm x195 cm'dir. Zeminde bordo renk; motiflerde krem, yeşil, pembe, sarı ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Tek yönlü mihraplıdır. Halı zemininde her iki yanda yer alan sütunlar kaide üzerinde yükselmektedir. Bu sütunlar mihrap kemeri ile bir bütün halde tasvir edilmiş olup mihrap köşelerinin başladığı noktadan itibaren kademe kademe daralarak geometrik formdaki mihrap kemerini oluşturmaktadır. Sütunlar ve mihrap kemeri küçük benek motifleri ile dolguludur. Mihrap zeminini stilize çiçek ve yaprak motiflerinden oluşmuş büyük bir çiçek demeti süslemektedir. Mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri yer almaktadır. Mihrabın üstünde alınlık bölümü bulunmamaktadır. Mihrabın altında yer alan ayaklık bölümünde sınırları ince şeritlerle belirlenmiş ufak bir bahçe tasviri vardır. Zemini çevreleyen geniş bordür asma motifi ile bezenmiştir.

Fotoğraf 5:
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Fotoğraf 6:
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

Örnek 6; Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde 1576 envanter numaralı seccade halısıdır (Fotoğraf: 6). Müzeye, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden 17.03.2008 tarihinde nakil edilmiştir. Müze deposunda bulunmaktadır. Ölçüleri 107 cm x171 cm'dir. Zeminde bordo renk; motiflerde krem, yeşil, beyaz, sarı, kahve ve mor renkler kullanılmıştır. Tek yönlü mihraplıdır. Mihrap, halı zemininde her iki yanda yer alan ve kaide üzerinde yükselen sütunlar ile bu sütunların taşıdığı mihrap kemerinden müteşekkildir. Mihrap kemeri, dalgalı hatlar halinde bu bölümü kuşatan, asılı ve iki yana açılan perde görünümünde

düzenlenmiştir. Sütunlar küçük benek motifleri ile dolguludur. Mihrap zeminini stilize çiçek demetleri süslemektedir. Mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri yer almaktadır. Mihrabın üstünde alınlık bölümü bulunmamaktadır. Mihrabın altında yer alan ayaklık bölümünde sınırları ince şeritlerle belirlenmiş ufak bir bahçe tasviri vardır. Zemini çevreleyen geniş bordürü iri stilize bitkisel motifler süslemektedir.

Örnek 7; Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde 1630 envanter numaralı seccade halısıdır (Fotoğraf: 7). Müzeye, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden 17.03.2008 tarihinde nakil edilmiştir. Müze deposunda bulunmaktadır. Ölçüleri 113 cm x168 cm'dir. Zeminde bordo renk; motiflerde kahverengi, kırmızı, yeşil, beyaz ve sarı renkler kullanılmıştır. Tek yönlü mihraplıdır. Mihrap, halı zemininde her iki yanda yer alan ve kaide üzerinde yükselen sütunlar ile bu sütunların taşıdığı mihrap kemerinden müteşekkildir. Mihrap kemeri, dalgalı hatlar halinde bu bölümü kuşatan, asılı ve iki yana açılan perde görünümünde düzenlenmiştir. Sütun başlarında koçboynuzu motifine benzeyen kıvrımlı birer motif yer almaktadır. Sütunlar stilize çiçek motifleri ile dolguludur. Mihrap zeminini büyük bir vazo içinde tasvir edilen stilize çiçek ve yaprak motifleri süslemektedir. Mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri yer almaktadır. Mihrabın üstünde alınlık bulunmamaktadır. Mihrabın altında yer alan ayaklık bölümünde sınırları ince şeritlerle belirlenmiş ufak bir bahçe tasviri vardır. Zemini çevreleyen geniş bordür kısmen üsluplaştırılmış çiçek ve yaprak motifleri ile bezenmiştir.

Fotoğraf 7:
Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivi.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bugün Türkiye'de ve dünyada çeşitli müzelerde örneklerine rastladığımız Anadolu'da dokunmuş seccadeler geleneksel motif ve kompozisyon özellikleri ile Türk halı sanatını zenginleştirmektedir. Türk halı sanatına değerli örnekler kazandıran dokuma merkezlerinin başında kuşkusuz Gördes gelmektedir. Türk düğümü olarak da bilinen düğüm tekniğine adını vermesi sebebiyle de ulusal ve uluslararası

yayınlarında sıklıkla bahsedilen Gördes, motif ve kompozisyon özellikleri açısından sahip olduğu üslubu yüzyıllarca sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyılda Anadolu halı sanatında etkileri görülmeye başlanan ve istikrarlı bir şekilde devam eden halıcılık faaliyetlerinden kendi payına düşeni almıştır. Bir yanda halının sanatsal kimliğinden sıyrılıp ticari bir meta olarak görülmeye başlanması diğer yanda kaybettiği değeri kazandırmak adına yeni tarz halı üretiminin devlet tarafından teşviki Gördes halısının karakteristik yapısını etkilemiştir.

Anadolu'da ticari halılar 1908 yılında Şark Halı Şirketi'nin kuruluşu ile yaygınlaşmıştır. Şark Halı Şirketi'nin 1908 ve 1913 yılları arasında yayınladığı halı kataloğu dönemin halı deseni ve düzenlemeleri hakkında bilgi vermektedir. Çeşitli doğu ülkelerinden getirilen halı ustalarının, Avrupalı ve Amerikalı tüketicinin zevkine göre hazırladığı, "Karton" adı verilen guvaş boyalı halı resimleri, Anadolu'nun çeşitli dokuma merkezlerinde kurulan desenhanelerde kâğıtlara aktararak, önceden belirlenmiş desen, renk ve kalitede halılar, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısında dokutturulmuştur. Bu dönemde dokunan bu gruptaki halılar içinde, İslam'da namaz ibadetinde kullanılan seccadenin işlevine istinaden, mihraplı seccade örnekleri çok azdır. Mihraplı halılar, ticari halıcılık döneminde özellikle Kula ve Gördes'te dokunmuştur. Şark Halı Şirketi'nin halı kataloğunda yer alan örnekler göz önüne alındığında, Gördes'te ihraç amacıyla üretilen halılarda farklı geleneksel dokuma merkezlerine ait desen özelliklerinin bir araya getirildiği görülmektedir.³

19. yüzyıl ortalarına doğru Gördes halıcılığı eski değerini kaybetmeye başladığında, Gördes halıcılığını geliştirmek ve üretime rağbeti arttırmak için devlet tarafından birtakım kararlar alınmıştır. Devlet, Gördes'te dokunan halıları istenen kaliteye yükseltmek ve herkesin kullanmasını sağlamak amacıyla tüccarlara sermaye vermiştir. Burada önemli olan husus bahsi geçen sermayenin sadece yeni tarz halı üretimi yapmayı taahhüt eden tüccarlara verilmesidir. Halı üretecek kişilere dokunacak halı ile ilgili bilgi verilmiş, üreticiler halıları talep edildiği şekilde imal etmişler, halı numuneleri İstanbul'da padişaha sunulmuş ve padişah bu örnekler göre imalat yapılmasını istemiştir. Yeni tarz halı üretimine teşviki arttırmak için bu tarzda üretim yapan üreticiler taltif edilmiş, eski tarz dokumalar için gümrük vergisi alınmaya devam ederken yeni tarz dokumalara gümrük muafiyeti getirilmiştir. Bu bağlamda yabancı devletlerden gelen halılara benzer hatta daha üstün kalitede ve gümrük vergisi muafiyeti ile daha ucuz olacağı için daha çok rağbet edileceği düşünülen yeni tarzda halılar imal edilmiştir.⁴

Yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler neticesinde, 20. yüzyıl başlarında Gördes'te motif ve kompozisyon özellikleri açısından klasik üslubun dışında halılar dokunmuştur. Çalışmamızda yer verdiğimiz halılar yeni üslubun örneklerini teşkil etmektedir. Bu halılarda en büyük değişim mihrap formlarında ortaya çıkmaktadır. Sütunlu (Marpuçlu) Gördes olarak bilinen halılarda, zeminde bir mihrap motifi yer almaktadır. Sütunlar, mihrap zemininde her iki yanda birer motif olarak tasvir edilmektedir. Sütunlu Gördes halılarının mihrap kemerleri ters "V" şeklinde ve genellikle mihrap köşelerinde pahlıdır. (Fotoğraf 8). Araştırma grubumuzu oluşturan halılarda ise sütun, mihrap zemini yerine, halı zemininin her iki yanında yer almakta ve mihrap kemeri, bazı örneklerde iki yana açılan perde görünümünde, bazı örneklerde ise geometrik formda tasvir edilmekte ve sütunlar tarafından taşınmaktadır.

3 Harun Ürer, *Haneden Ticarethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935)*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2013, s. 82-134.

4 Ertan Gökmen, *Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2014, s. 50-55.

Fotoğraf 8:
17. Yüzyıl Gördes Seccade Halısı
Oktay Aslanapa'dan.

Fotoğraf 9:
18. Yüzyıl Lâdik Seccade Halısı
Oktay Aslanapa'dan.

Çalışmamızda yer verdiğimiz halıların tamamı zeminde mihrap motiflidir. Bu halılardan bir tanesi zeminde çift yönlü mihraplı (Örnek 1), diğerleri tek yönlü mihraplıdır. Halı zemininde her iki yanda yer alan sütunlar, iki örnek dışında (Örnek 1, 3) kaide üzerinde yükselmektedir. Stilize çiçek ya da geometrik karakterli motiflerle dolgulı sütunlar Örnek 1 ve 7'de koçboynuzu motifine benzeyen kıvrımlı sütun başları ile nihayetlenmektedir. Dolayısıyla, kaide, kaide üzerinde yükselen gövde ve sütun başları ile bu sütunlar mimari bir form gibi detaylı işlenmişlerdir. Örnek 3'de halı zemininde sütun yerine zincir motifi ile oluşturulmuş mihrap, bu halıyı diğer örneklerden kısmen ayırmaktadır. Ancak zincirin, mihrap köşelerinde, mihrap zeminine doğru girinti yapması ve her iki yöndeki girintilerin üzerinde tasvir edilen vazo motifleri üzerine oturan mihrap kemeri, zincir motifinin bir sütun gibi işlev gördüğünü göstermektedir.

Sütunlu mihrap, Gördes halılarının yanı sıra Gördes'e komşu Kula ve Lâdik halılarında da görülmektedir. Lâdik halılarının özellikle erken örneklerinde, mihrap zemininde yer alan ince sütunlar, bu alanı bölümlere ayırmakta ve üçlü mihrap kemerini taşımaktadır (Fotoğraf 9). 17. yüzyıldan itibaren seccade halılarının mihrap zemininde tasvir edilen ve zamanla klasik bir motif haline gelen sütun, araştırma grubumuzu oluşturan 20. yüzyıl Gördes seccade halılarında bu klasik üslubun dışında yeni bir beğeni ile şekillenmiştir.

Çalışmamızda yer verdiğimiz 1, 3, 6 ve 7 numaralı örneklerin en dikkat çekici özelliği asılı ve iki yana açılan perde görünümünde düzenlenmiş mihrap kemerleridir. "19. yüzyılın ikinci yarısında kandil, vazo ve perde gibi günlük kullanım eşyaları türünde süsleme öğelerinin edirnekârî üslubuyla da birleşerek cami mihraplarında çerçeve ve niş bölümlerinde kullanıldıkları görülmektedir."⁵ Araştırma grubumuzda incelediğimiz örneklerin mihrap kemerinde görülen perde motifi de bu süsleme öğesinin halı sanatına yansımaları olarak değerlendirilebilir. 2, 4 ve 5 numaralı örneklerin mihrap kemeri ise farklı formda tasarlanmıştır. Bu halılarda zeminde her iki yanda yer alan sütunlar kaide üzerinde yükselmektedir.

⁵ Tolga Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (yayımlanmamış doktora tezi), Konya, 2007, s. 240-241.

Bu sütunlar mihrap kemeri ile bir bütün halde tasvir edilmekte, mihrap köşelerinin başladığı noktadan itibaren kademe kademe daralarak geometrik formdaki mihrap kemerini oluşturmaktadır.

Halıların bordo renkli mihrap zeminini, krem, kahverengi, kırmızı mavi, yeşil, pembe ve sarı renklerde stilize çiçek ve yaprak motifleri süslemektedir. Stilize çiçek ve yaprak motifleri bir çiçek demeti şeklinde ya da vazo içinde sunulabildiği gibi hayat ağacı olarak da tasvir edilmektedir. Ayrıca üç örneğin mihrap kemerine asılı kandil, bu motifin sembolik anlamına mukabil halı sanatında bu dönemde de tasvir edildiğini göstermektedir (Örnek 1, 2, 3).

Halıların mihrap köşeliklerinde, simetrik olarak tasvir edilmiş ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri yer almaktadır. Yaprak motifinin tüm halılarda aynı üslupla tasvir edilmesi bu halılar için ayırt edici bir özelliktir.

Gördes halılarında ekseriyetle mihrabın üzerinde yer alan alınlık ve mihrabın altında bulunan ayaklık bölümleri incelediğimiz örneklerde yoktur. Bu örneklerde, mihrabın altında ayaklık bölümü kadar bir alanı kaplayan, sınırları ince şeritlerle belirlenmiş bir bahçe tasviri karakteristiktir (Örnek 1 ve 3 hariç).

İncelediğimiz örneklerde zemini çevreleyen bordürlerde ekseriyetle stilize çiçek ve yaprak motiflerinden ya da iri stilize çiçek motiflerinden müteşekkil kompozisyon hâkim iken, 5 numaralı örneğin bordürü farklı bir tasarıma sahiptir. Bu halının bordüründe köşeli kıvrımlar oluşturarak bordür boyunca yinelenen ince bir dal motifinin girinti yapan kısımlarında sırayla bir asma yaprağı, bir üzüm salkımı tasviri yer almaktadır.

Motif ve kompozisyon özellikleri açısından farklı bir grupta ele aldığımız bu halıların örnek sayısını arttırmak mümkündür. Konya Müzesi Koleksiyonu'na 828 envanter numarası⁶ ile kayıtlı bir eser çalışmamızda yer verdiğimiz halılarla aynı özellikleri göstermektedir (Fotoğraf 10). Örneğin, mihrabın bordo renkli zemini ve motiflerde kullanılan krem, pembe, kırmızı, sarı, yeşil ve mavi renkler araştırma grubumuzu oluşturan örneklerle aynıdır. Mihrap kemeri, Örnek 1, 3, 6 ve 7'de olduğu gibi dalgalı hatlar halinde mihrap kemerini kuşatan, asılı ve iki yana açılan perde görünümünde düzenlenmiştir. Sütun başlığı Örnek 1'de olduğu gibi koçboynuzu motifine benzer kıvrımlı bir motif ile taçlandırılmıştır. Mihrap zeminini süsleyen stilize çiçek ve iri yaprak motiflerinden oluşan kompozisyon çalışmamızda yer alan tüm örneklerde görülmektedir. Mihrabın altında sınırları ince şeritlerle belirlenmiş ufak bir bahçe motifi 2, 4, 5, 6, 7 numaralı örneklerde olduğu gibi bu halıda da tasvir edilmiştir. Bu halıda çalışmamızda yer verdiğimiz örneklerden farklı olan bir husus bordür tasarımıdır. Halının yan yana dar şeritlerden oluşan bordürü, çalışmamızda yer verdiğimiz örneklerin bordüründen farklı ancak Gördes halıları için karakteristiktir.

Handbook of Anatolian Carpets⁷ adlı kitapta, Niğde yöresine ait olduğu belirtilen ancak çalışmamızda incelediğimiz örneklerle benzer özellikler sergileyen bir halıya yer verilmiştir (Fotoğraf 11). Halı zemininde bordo renk, motiflerde krem, yeşil, mavi, siyah, sarı ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Tek yönlü mihraplıdır. Mihrap, halı zemininde her iki yanda yer alan ve kaide üzerinde yükselen sütunlar ile bu sütunların taşıdığı mihrap kemerinden müteşekkildir. Mihrap kemeri, dalgalı hatlar halinde bu bölümü kuşatan, asılı ve iki yana açılan perde görünümünde düzenlenmiştir. Mihrap zeminini, stilize çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bir demet ile mihrap kemerine asılı üçlü kandil motifi süslemektedir.

6 Gülseren Kervan-Lütfi Önal, *Konya Müzesi Halı Kataloğu I*, Bahçıvanlar Basım Sanayi, Konya 2012, s. 70.

7 Georg Butterweck, Dieter Orasch, *Handbook of Anatolian Carpets*, Im Eigenverlag, Wien, 1986, s. 105-108.

Mihrabın üstünde alınlık bulunmamaktadır. Mihrabın altında sınırları ince şeritlerle belirlenmiş ufak bir bahçe tasviri yer almaktadır. Zemini çevreleyen geniş bordürü, 5 numaralı örnekte olduğu gibi ancak daha stilize bir tasvirle asma motifi süslemektedir. Dolayısıyla Niğde yöresine ait olduğu belirtilen bu örneğin renk, motif ve kompozisyon özellikleri açısından çalışmamızda yer verdiğimiz Gördes halıları ile aynı üslupta olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 10:
Konya Müzesi Halı Kataloğu I.

Fotoğraf 11:
Butterweck&Orasch'dan.

Araştırma grubumuzda incelediğimiz halıların genel özellikleri ortaya çıktıktan sonra Albrecht Hopf'un, *Oriental Carpets and Rugs* adlı kitabında yer verdiği bir Gördes halısının, bu eserlerin erken örneklerinden olduğu düşüncesi güçlenmektedir. Hopf, 18. yüzyıla tarihlendirdiği bu halıda Barok etkisinin güçlü olduğunu belirtmektedir (Fotoğraf 12).⁸ Bu örnekte mihrap, iki yanda sütunlar ve sütunların taşıdığı mihrap kemerinden müteşekkildir. Bir kaide üzerinde yükselen sütunların tasarımı; çiçek motifleri, koçboynuzu motifine benzer kıvrımlar ve geometrik şekillerden oluşmaktadır. Sütunların taşıdığı mihrap kemeri sade ve düz üçgene yakın bir stilde tasvir edilmiştir. Mihrap tasarımı, mihrabın alınlık ve ayaklık bölümlerinin bulunmaması, mihrap köşeliklerini süsleyen stilize taç yapraklı çiçeklerin mihrap tepeliğinde simetrik olarak birbirlerine doğru yönelmeleri, mihrap kemerine asılı kandil motifi ve mihrap zeminini süsleyen çiçek motifleri çalışmamızda yer verdiğimiz halılarla benzer özellikler sergilemektedir.

⁸ Albrecht Hopf, *Oriental Carpets and Rugs*, Thames and Hudson, London, 1962, s. 20-21.

Fotoğraf 12:
Albrecht Hopf'dan.

Çalışmamızda yer verdiğimiz halılar kaynaklarda iki farklı isimle anılmaktadır. F. Ülkü Bilgin'in "Eski Gördes Seccadeleri" adlı makalesinde⁹ "Mecid Gördes"; Bekir Deniz'in "Gördes Halıları" adlı makalesinde¹⁰ "Asmalı Gördes" olarak yer verdiği halılar incelediğimiz örneklerle aynı kompozisyona sahiptir. Bu halılar, motif ve kompozisyon özelliklerinde görülen batı etkisiyle "Barok Gördes" ya da "Mecid Gördes"; tüm örneklerde olmasa da bazılarının bordürlerinde görülen asma motifi ile bağlantılı olarak halı dokuyanlar belki de halı ticareti ile uğraşanlar tarafından "Asmalı Gördes" olarak adlandırılmışlardır.

Sonuç olarak, araştırma grubumuzu oluşturan halılarda bir takım karakteristik özellikler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki mihrap tasarımlarında görülen üsluptur. Mihrap, halı zemininde her iki yanda yer alan sütunlar ve bu sütunlar tarafından taşınan mihrap kemerinden müteşekkildir. Mihrap zeminini stilize çiçek ve yaprak motiflerinden iri çiçek demetleri süslemektedir. Çiçek demetleri çoğu zaman vazo içerisinde tasvir edilmektedir. Mihrap zemininde bitkisel motiflerin yanı sıra kandil motifi de yer almaktadır. Mihrap köşeliklerinde, aynı üslupta tasvir edilen ve birbirine doğru yönelen yaprak motifleri karakteristiktir. Halılarda alınlık ve ayaklık bölümü bulunmamaktadır. Ancak mihrabın altında, ayaklık bölümü kadar bir alanı kaplayan ve sınırları ince şeritlerle belirlenen ufak bir bahçe tasviri görülmektedir. Bordürleri stilize çiçek ve yaprak motifleri, bazı örneklerde asma motifi süslemektedir. Gördes halı sanatında kompozisyon özellikleri açısından farklı bir grubu oluşturan bu halılar, bir yanda Anadolu halısının sanatsal kimliğinden sıyrılıp ticari bir meta olarak görülmeye başlanması diğer yanda kaybettiği değeri kazandırmak adına yeni tarz halı üretiminin devlet tarafından teşviki ile şekillenen örneklerdir. Gelişimlerini takip etmek daha çok örneğe ulaşmak ile mümkün olacaktır.

9 Bilgin, *a.g.m.*, s. 78-79.

10 Deniz, *a.g.m.*, s. 17.

KAYNAKÇA

- Aslanapa, Oktay (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bilgin, F. Ülkü (1983). “Eski Gördes Seccadeleri”, *Manisa Turizm Derneği*, S. 4, s. 66-79.
- Butterweck, Georg-Orasch, Dieter (1986). *Handbook of Anatolian Carpets*, Wien: Im Eigenverlag.
- Caner, Şenay (1996). *Kula, Demirci ve Gördes Halılarında Form ve Anlam Sorunu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Edirne.
- Deniz, Bekir (1986). “Gördes Halıları”, *Bilim Birlik Başarı*, S. 45, s. 13-19.
- Deniz, Bekir (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gökmen, Ertan (2014). *Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Günay, H. Mehmet (2012). “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Formenton, Fabio. (1972). *Oriental Rugs and Carpet*, London: The Hamlyn Publishing Group Limited.
- Hawley, A. Walter (1970). *Oriental Rugs Antique and Modern*, New York: Dover Publications.
- Hopf, Albrecht (1962). *Oriental Carpets and Rugs*, London: Thames and Hudson.
- Kervan, Gülseren-Önel, Lütfi (2012). *Konya Müzesi Halı Kataloğu I*, Konya: Bahçıvanlar Basım Sanayi A.Ş.
- Öztürk, İsmail-Aydın, Öznur (1994). “Türk Halıcılığının Tarihsel Gelişimi ve Gördes Halıları”, *Türkiyemiz*, C. 24, S. 72, s. 1994, s. 22-36.
- Ürer, Harun (2013). *Hanedan Ticarethane ve Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935)*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.